

*Др Владимир Рогановић**
Службени гласник, Београд
Лексикографска редакција

БАРОКНИ ПЕСНИК ЖИВО БОЛИЦА И ПОЧЕЦИ КЊИЖЕВНОСТИ НА НАРОДНОМ ЈЕЗИКУ У БОКИ КОТОРСКОЈ У XVII ВЕКУ

Књижевност на тлу Боке Которске до XVII века стварана је на латинском и италијанском језику, бивајући доступна малобројним писменим и ученим појединцима. Млетачко-турска граница која је реско делила Боку Которску на источни део, са Котором као средишном тачком, и западни део, чији је центар био Херцег Нови, пресудно је утицала на околност да су се књижевности са две стране границе развијале без преплитања и међусобних додира. Седамнаести век доноси значајне промене у књижевности Боке. Једна од најбитнијих је да се она први пут у обимнијој мери почиње стварати на народном језику. Изразити допринос у тим процесима дао је которски патриције Живо Болица Кокољић (1599–1685), кога седамдесет до сада пронађених „илирских састава“, чине најплоднијим представником „словинског“ барока у књижевности Боке Которске.

Кључне речи: књижевност у Боки Которској, барок, Живо Болица

Бока Которска, залив Јадранскога мора, једна од мистичних и аутентичних тачака Медитерана и Европског континента, самим је географским положајем бивала предодређена за поприште сусрета и прожимања култура Истока и Запада. Залив са својим сликовитим пределима, увучен под стрме литице планина Ловћен и Орјен, у исто време скривен и отворен, вековима је и у културолошком и у цивилизацијском смислу представљао најразвијенији део територије данашње Црне Горе. Иако географски невелика, Бока Которска је у прошлости имала два изразита урбана центра: војна, политичка и културна. Херцег Нови, град који је босански краљ Твртко I основао 1382. године и назвао Свети Стефан, центар је северозападног дела којем у географском погледу припадају још и Рисан и Пераст. Бивајући део

* E-mail: roganovicvladimir@gmail.com

средњовековне жупе Драчевица, потом под босанским владарима, град је 1483. потпао под турску власт под којом је живео безмало два века, све до 1687. Други центар, Котор, уз Прчањ, Тиват и Грбаљ део југоисточног дела залива, имао је изразитијих предуслова за културни развој још од средњег века, будући да је као централна извозна лука ка Италији и Грчкој геостратешки представљао изузетно важну тачку за Зету и Србију.

Посматрајући Боку Которску у XVII веку као историјску категорију (с обзиром да она тада није у целости била под патронатом једног освајача), може се констатовати да на плану књижевности овај век доноси неколике значајне новине. Историјске околности, у првом реду чињеница да је млетачко-турска граница у XVII веку који је временски оквир овога рада реско делила Боку Которску на источни и западни део, пресудно је утицала и на околност да су се књижевности и други облици уметничких и културних израза са две стране границе развијали без значајнијих преплитања, неретко и без међусобних додира. Једна од маркантних у књижевноисторијском и културолошком погледу јесте да се књижевност први пут у обимнијој мери почела стварати на народном („словинском“) језику. До тада је она у највећој мери – посебно у Котору, који је као део *Преведре републике* био погодније место за књижевне узлете од Херцег Новог под турском влашћу – била писана на латинском и италијанском језику, остајући омеђена у уске оквире образованих и повлашћених, најпосле – писмених појединаца. Но иако су услови за певање били наклоњенији которском него новљанском човеку тога доба који је за поезију имао духа и дара, није ни урбани центар југоисточног дела Боке, као један од мање развијених млетачких градова на Приморју, био место где су друштвене и економске околности ишле на руку песницима. Али песника је било, упркос томе. Или можда и *због* тога.

Друга новина на коју је нужно указати јесте да у том периоду књижевност бележи узлете и у мањим местима Боке који постају мала средишта културног живота, као што су Прчањ, Доброта Будва и пре свега Пераст, који је на књижевну позорницу ступио захваљујући његовом првом и најважнијем писцу Андрија Змајевић (1628–1694).

У групи књижевних делатника који су према досад познатим изворима претходили барокним ствараоцима и тим – назовимо их *новим тенденцијама* које је тај правац донео, налазили су се ренесансни бококоторски песници: Бернардо Пима (+1517), Вицко Бућа, Доминико Бућа, Иван Бона, Ђорђо Бизанти и Лудовик Пасквалић (око 1500–1551). Нажалост, мали број њихових стихова је сачуван. Надахнути италијанском поезијом свога доба, посебно петраркистичком, ови

песници су поштовали „темељни принцип ренесансног певања који је подразумевао стварање на народном језику, али су то чинили на страном народном језику“.²

„Словинске“ стихове у Боки Которској стварали су Јероним Пима (крај XVI в – 1644), Вицко Болица Кокољић (крај XVI в. – после 1674), Лудовик Пасквалић (око 1500–1551), Вицко Скура (1645 – после 1671), Трипо Скура (око 1636–1675), Андрија Змајевић (1628–1694). Припадник властелинске которске породице Јероним Пима, као и брат му Лудовик, стекао је врхунско образовање на угледном Универзитету у Падови где су знања стицали и Никола Коперник и Торквато Тасо, а предавао и Галилеј, исказујући изразити афинитет ка књижевности. Као захвалност за штедру помоћ којом је даровао свога пријатеља и могућег професора у Дубровачкој гимназији (1616–1617) Лодовика Цукола (1568–1630)³, филозофа и ерудиту из Фаенце, помогавши му да штампа *Трактат о части, угледу, слави и поштовању* (*Discorsi del'honnore, della riputatione, della gloria, del buon concetto*), овај му је, у барокном стилу, захвалио ласкавом посветом видевши га као оличење свих најплеменитијих врлина, на коју, опет, ни Пима није остао нем. Резултат је песма „Господину Лудовику Цуколу врх писања од битја од части“ написана у Венецији новембра 1622. године. То су први сачувани стихови једног Бокеља на народном језику.⁴ Кратка песма састоји се од две строфе, укупно шест стихова у дванаестерцу:

Чијем вријеме трајаше у части и слави
када нас учише слиједити друм прави
од часне вриједности и вјечне свијетлости,

указат хтје свиту крипосна твоја влас
како има честиту добити човјек час;
тим частан тко ће бит, тве писмо има чтит.

Са сигурношћу се може сматрати да ови стихови нису и једини које је Пима певао, али о другим за сада нема конкретних потврда.

² Злата Бојовић, *Поезија Дубровника и Боке Которске*, Десет векова српске књижевности, књига 111, Издавачки центар Матице српске, Нови Сад, 2010, стр. 30.

³ О овој занимљивој личности, човеку који је пријатељевао са многим људима од пера на нашем Приморју, о чему је оставио знатне трагове у својим делима, детаљно је писао Мирослав Пантић у: *Лудовико Циколо (Ludovico Zuccolo) и Дубровник*, Упоредна истраживања 3, Институт за књижевност и уметност, Београд, 1991, стр. 77–100.

⁴ *Песници барока и просвећености*, приредио Мирослав Пантић, Књижевност Црне Горе од XVII до XIX вијека, књига 6, Обод, Цетиње, 1996, стр. 8.

Деведесетих година XX века Злата Бојовић је указала да је поезије на народном језику могло бити и пре 1622. године, и то оне из пера которског ренесансног песника Лудовика Пасквалића у песми „Силвији“.⁵

Један припадник угледне которске властелинске породице певао је међутим, колико данас знамо, на „словинском“ више, у дужем временском периоду, тематски и жанровски разноврсније и од својих савременика и од претходника. Био је то Живо Болица Кокољић (1599–1685). Овај вредни патриције, по много чему изузетна личност свога доба, стихове је писао више од педесет година, од средине треће до средине осме деценије XVII века. Посветио им је читав живот, а они живот падованскога доктора права обележили и обликовали више него било шта друго. А живео је дуго, осамдесет и шест година, ланцима сопствене жеље и судбине везан за Котор, који је је напуштао ретко, најчешће када је као угледни властелин представљао свој град, бивајући његов поклицар код „млетачке господе“ у Венецији.

Живо Болица потиче из старе и угледне которске властелинске породице која је кроз векове дала знатан допринос развоју културе и уметности на подручју Боке Которске и нашег Приморја. Његова грана те некада бројне племићке породице имала је и допунско презиме – Кокољић. Дублет Болица-Кокољић у презимену песника представља надимак који је носио у жељи за дистинкцијом у односу на више савременика са истим именом и презименом. И друге гране те которске породице, као и други племићи, имали су својих дублета у презимену, најчешће према неком локалитету где су се налазили важнији поседи племића. По особеном називу свог поседа племић је носио надимак, који би по потреби прешао у дублет – презиме, што је био случај и код Вицка Болице-Кокољића. О пореклу и историји Болица писао је у свом делу *Vove d'oro* (*Златни во*) савременик Жива Болице, Тимотеј Цизила. По његовој верзији, ова је породица у далекој прошлости носила словенско презиме Волица, које се касније претворило у Болица. Властелинско порекло и углед који је његова породица стекла кроз векове, одшкринули су Болици многа врата, која је он доцније широм отворио. Образовање стечено у родном граду, као и рад на пољу књижевности били су, такође, од великог утицаја на његов друштвени положај. А он је био висок. Шест пута је Живо Болица био постављан на дужност градског судије, а исто је толико пута био као поклицар свога града одашиљан у Венецију.

Живећи у Котору у доба када овај град – стамен и чврст као камен којим су његови бедеми стрпљиво и поступно грађени и ојачавани – трпи жестоке и честе турске опсаде, Болица је певао више од 400 песама на

⁵ Видети: Злата Бојовић, *Дух европске културе*, „Побједа“, Подгорица 4. јун 1994.

италијанском и латинском језику и 64 „илирска састава“ (*Composizioni Illiriche*). Увидом у „словински“ песнички опус Жива Болице, посебно „илирских састава“ који су захваљујући истраживањима Мирослава Пантића⁶, ношени непредвидивом струјом времена, откривени и приписани своме творцу више од три столећа након настанка, долази се до спознаје да је Болица најважнији песник бококоторског барока на – како га је сам звао „словинском језику милом“ – и аутор дела од трајне вредности за нашу књижевност. Та дела чврсто стоје у самом темељу књижевности на народном језику Котора и Приморја. Након њиховог настанка књижевност тога тла на народном језику наставила је свој плодни и поетски вредни пут, досежући уметничке висине.

Песниково „словинство“ најважнија је карактеристика његовог дела. Боличин рад на том пољу одјека је имао и изван Боке Которске, о чему пева у једној посланици брачки песник Вицко Продић, хвалећи свог вредног и плодног которског пријатеља:

Твога пјетја слава знана је по свиту
држи те држава како златну киту
С тебе ће Ловћен бити слављен, Гурдић с тебе
тви ће славе изит јак његдар од Тебе.

Утицај барока, тада доминантног на европским књижевним хоризонтима, на књижевнике Боке био је остварен у мањој мери него што се могло очекивати, посебно у тематском погледу. Док у поезији европског барока доминирају љубавне, религиозне и рефлексивне теме, оне су код наших песника оскудне и, у погледу обима и вредности, наткриљене пригодним стиховима са локалном тематиком – похвалним песмама, осмртницама и историјским песмама. Овакве песме чине срж и Боличиног опуса. Барокни утицаји, и код Болице и код осталих наших књижевних представника, најизразитији су у љубавној и рефлексивној поезији. Нарочита оригиналност и особеност у односу на узор не бивала досезана, али се поезији не може оспорити искреност, речитост и сугестивност. Својим стилем, изразом, формом, а и дијалекатски, бокељска књижевност на народном језику наслања се у значајној мери на

⁶ Дугогодишње Пантићево књижевноисторијско истраживање дела бококоторских и дубровачких песника резултовало је средином XX века откривањем преписа Боличиних песама који се и данас налазе у Дубровачком архиву, у посебном фонду (Архив Арнери, Rkr 201). Резултате истраживања Мирослав Пантић опсежно је представио у седмој књизи едиције „Књижевност Црне Горе од XII до XIX вијека“, под насловом *Живо Болица Кокољић*.

књижевност Дубровника. Тај је утицај на књижевност Боке очит колико и логичан. Јер, немајући сопствених књижевних традиција, песници барокне Боке су се, стварајући књижевност на народном језику, укључили у дубровачку традицију и постали њени следбеници.

У барокни ток Болица је више ушао пратећи метричке и стилске захтеве тога стила него што је то био случај у тематском погледу, јер у његовом „словинском“ зборнику доминирају пригодне песме са локалном тематиком.

Путовања у Венецију учврстила су песниково поштовање према „поноситој царици Јадрана“, али и љубав према Котору који га је увек чекао. Свој „љубљени“ град и властити однос према њему Болица је најснажније описао у једном сонету у хвалу которског свеца, Светога Трипуна, где каже: „Међу градовима поносне Илирије лежи град који обилује славним племством; Котор му је име; на својим обалама има гомиле непријатељских Трачана (Турака), али од њих не страхује; његову земљу љупке плодности уоквирује ужас горовитих планина; у његових је грађана обиље врлина, о којима брбљива фама никада не ћути...“

Ови стихови сведоче о кључним Боличиним поетским интересовањима, која су у његовом стваралаштву помније разрађена. Редом, то су: Котор и његови људи као централне тачке Боличине поезије, нарочито оне пригодне, културноисторијски највредније. Затим, политичка и друштвена ситуација у томе граду у XVII веку и раније, када је Котор био опкољен непријатељски расположеним Турцима, о чему Болица пева и у пригодним песмама и у спеву о паши Мехмеду Варлачију. Надаље, „славно“ которско племство, чијим је најдичнијим представницима даровао многе стихове, такође из пригодног дела његовога зборника. Которски представници, они о којима „брбљива фама никада не ћути“, закупљали су песникову пажњу, што се читује у осмртницама, у којима се хвале њихове врлине, најчешће честитост и поштење, али и у сатирама, где је Болица јетко и храбро иступао „супроћ онијех којијема се име не говори“. Стварао је љубавну поезију коју одликују све доминантне карактеристике барокне лирике. Љубавне згоде својих поетских ликова смештао је често у амбијент природних лепота Котора и његовог залеђа (земља „љупке плодности“). Писао је и религиозну поезију („пјесни божанствене“), од којих је посебно вредна дуга поема „Похођење цркава које су у Котору од братства Светога крижа и првом Светому крижу“ коју сачињавају песме о црквама и светиштима которским: тадашњим и онима које су живеле у народном сећању.⁷

⁷ Податке је Болица нашао и у латинским стиховима которског хуманисте из XVI века Ивана Боне Болице *Onus Komora (Descriptio Ascrivensis urbis)* који су објављени у књизи Серафина Рација *La storia di Raugia* 1595. године.

Најпосле, ту су још и религиозно-рефлексивна поезија, сатирична позија и песме „од кола“.

Пишчев живот – то су животи његових књига, записао је Андрић. Болица као човек у свом времену неодојив је од Болице песника. Зато се тек увидом у најужи а знаковити део његовог песничког опуса може створити потпунија и вернија слика о њиховом творцу. Останимо овом приликом на једном малом узорку из његове пјесмарице који је, без дилеме, заснован на аутобиографским елементима. Болица једним италијанским сонетом⁸ хвали сликара Алесандра Чинија због портрета⁹ који му је овај начинио. Из сонета провејава сетни тон човека, „растрганог срца“, који због љубави има „често сузне очи“:

Твојом руком насликана љубав
Задобија, мудри Чини, истиниту слику
Некога ко изли из очију горко језеро
И сав пламти од ватрене страсти.

Болица дарује сликару стихове, као дубоку захвалност за то што је успео да кичицом „скрије плач“ песника, „потајног љубавника“ који пати:

Сад ја живим у твојој кичици, ти у мојој пјесми
Живиш, Алесандро, постојаној љубави
Ја на твојој платну, ти у мојим стиховима.

Песниковом брату, Марину Болици, свештенику и професору которске гимназије, који је и сам био писац (подаци о њему налазе се и у *Биографском речнику Италијана (Dizionario biografico degli Italiani)*) Живо Болица је сачинио посланицу када се овај разболео.

Далеко од својих најдражих болестан лежи
И можда, Фебо, постепено нестаје
Неко ко с поштовањем умјетностима које ти штитиш чини част
И живи не као најгори сљедбеник.

Болица се у овом случају пред читаоцем приказује као искрено забринути брат, па стога и посланица одише искреношћу, нарочито песникова молитва Богу да му брата утеши дарујући му оздрављење.

Дјелотворан напитака, спасоносан, драгоцјен,

⁸ У питању је сонет „Al signor Alessandro Cini sopra il suo ritratto“.

⁹ Портрет, попут обиља других сличних у Котору из тога времена, није сачуван.

Који првобитну снагу даје ономе у кога се разлије,
Припреми, и утјешу мој прегорки плач

Најискренија и најпотреснија Боличина песмама је „Сузе оца врху дјевојчице своје убијене од потреса“ у којој оплакује смрт своје трогодишње кћери Катарине страдале у земљотресу који је задесио Котор, као и у много већој мери Дубровник, 6. априла 1667. Она понајбоље открива Болицу човека и песника, ломљивог и сензитивног. Спевана је у осмерцима.

Њу говорим, споменути
ер не могу мило име
што се срце ме не смути,
већа туга не склопи ме.

Господине, ње порази
порази су тешки моји,
њег ти жалост му полази,
њу ми трудну упокоји.

Истина је правда света
да тва танко све разбира,
милосрдје али опета
твоје у себи не умира.

Милосрдјем док је краја
допусти јој да већ може
дохватити твога раја,
милостиви добри Боже,

а жалосну мени објави
иште много моја жеља,
она гори да у слави
вјечна ужива тва весеља.

Болица као песник, генерално узев, није оставио поетска остварења којима би се могли приписати највиши уметнички донети. Песникове рефлексije о животу и пролазности производ су барокног литерарног духа времена и угледања на дубровачке и прекојадранске узоре, па као такве нису ни могле бити особито оригиналне. Међутим, посебно у љубавној поезији, успео је да се на одређеним местима, искреношћу и топлином више него версификаторским мајсторством,

уздигне до висина које не само тадашњем него и савременом читаоцу откривају дубине једне лирске душе натопљене узнесеном емоцијом: према драгој, своје граду и савременицима којима великодушно опрашта и тешку реч и груб поступак.

Боличине пригодне песме са локалном тематиком представљају најважнији и најобимнији део његовог песничког опуса на народном језику. Захваљујући њиховом поетском изразу, од талог времена и заборав спасено је и савременом читаоцу, па и историчару дато понешто од атмосфере, духовне и друштвене, која је владала у седамнаестом столећу на крајњем истоку млетачке области обухваћене именом *Dalmazia et Albania*, као и о људима који су ту атмосферу креирали, својим одлукама, делањем и животима. Тај је израз, извесно је, сликовитији и животнији, а често и „истинитији“ од некада хладне и штуре „архивске“ фактографије. Из Боличиних песама искрсавају пред читаочевим очима свакојаки тадањи млетачки функционери, угледни Которани и људи из његовог ближег или даљег окружења. Готово да нема историјски релевантне личности тога доба коју Болица, као нека врста хроничара-песника није опевао, готово да нема пријатеља чију смрт није песмом оплакао, искрено или мање искрено, али вазда речито и метрички прецизно. Иако је Болица, као и други песници Приморја, мноштво стихова, нарочито италијанских, певао у част представника млетачке власти, славећи често и маргиналне моменте из њихова живота, ова врста поезије је у Котору и осталим књижевним центрима XVII века била веома популарна и радо читана због своје тематске актуелности, а данас је битна, пре свега, због своје културноисторијске вредности.

Поред културноисторијских, Боличин поетски израз, нарочито онај настао на народном језику, има и несумњивих уметничких вредности због искрености његовог поетског надахнућа и снаге коју у себи носи.

Литература

- Злата Бојовић, *Поезија Дубровника и Боке Которске*, Десет векова српске књижевности, књига 111, Издавачки центар Матице српске, Нови Сад, 2010.
- Злата Бојовић, *Дух европске културе*, „Побједа“, Подгорица, 4. јун 1994.
- Мирослав Пантић, *Лудовико Циколо (Ludovico Zucolo) и Дубровник*, „Упоредна истраживања 3“, Институт за књижевност и уметност, Београд, 1991.
- Песници барока и просвећености*, приредио Мирослав Пантић, Књижевност Црне Горе од XVII до XIX вијека, књига 6, Обод, Цетиње, 1996.
- Живо Болица Кокољић*, приредио Мирослав Пантић, „Књижевност Црне Горе од XII до XIX вијека“, књига 7, Обод, Цетиње, 1996.

Vladimir Roganović

**BAROQUE POET ŽIVO BOLICA KOKOLJIĆ AND BEGINNINGS OF
LITERATURE IN THE POPULAR LANGUAGE IN THE 17th CENTURY
BOKA KOTORSKA**

(Summary)

In the 17th century, literature in Boka Kotorska was created in Latin and Italian, and thus available to but a few literate and educated individuals. The Venetian-Turkish border had strictly divided the bay of Boka Kotorska into the eastern part, with Kotor as its focal point, and the western part, whose center was Herceg-Novi. As a consequence, literature on the two sides of the border developed with no mutual contact. The 17th century introduces several important features to the literature of the area, the most significant being the use, for the very first time, of the popular language, rather than Latin or Italian. The most substantial contribution to these developments was given by the Kotor patrician Živo Bolica Kokoljić (1599-1685), whose seventy "Illyrian verses", have distinguished him as the most prolific "slovenski" baroque representative of the Boka Kotorska literature. This study is an introduction to Bolica's work and an analysis of its most meaningful characteristics, as well as an effort towards firmly establishing Bolica as one of the most influential poets of Boka Kotorska's baroque. His opus, written in the popular language, remains highly relevant and valuable to the history of our literature. Discovered and attributed to their author more than three centuries after their creation, Bolica's love poetry, as well as his reflective, satirical and pastoral poems are firmly embedded in the foundations of the Slavic literature of Kotor and our entire Coast. Following in Bolica's footsteps, literature of Boka Kotorska in the popular language continued its industrious and fruitful development, reaching veritable artistic heights.

Keywords: Literature in Boka Kotorska, Baroque, Živo Bolica Kokoljić